

El setge i l'ocupació del castell de Cassà de la Selva (1329): un conflicte jurisdiccional entre senyories provocat per les alienacions del patrimoni reial*

LLUÍS SALES I FAVÀ

Institut de Recerca Històrica
Universitat de Girona

Quaderns de la Selva, 22 (2010), 55-77

Resum: El castell de Cassà de la Selva fou assetjat militarment durant el desembre del 1329. Aquest article intenta explicar els fets i circumscriure'ls en el seu context polític. Al Principat de Catalunya, la dinàmica d'alienacions del patrimoni reial del primer terç del segle XIV, tingué també conseqüències a petita escala. Així, el setge de Cassà s'interpreta com un exponent de les disputes jurisdiccionals que podia desencadenar aquest procés més general. Mentre el castell era entregat al cavaller Guillem Esquerrer durant els primers anys del segle XIV, el conjunt del terme fou donat pel rei a la influent família dels Montcada a partir del 1324. La convivència d'aquests dos actors, els Esquerrer i els Montcada, amb diferents atribucions jurisdiccionals, no fou senzilla. En aquest escenari, cal sumar-hi el paper dels jurats de Girona i del veguer reial, que pugnaren, alhora, per retornar la jurisdicció de Cassà a la ciutat. El setge de 1329, fou, doncs, l'esclat violent d'un conflicte que estava avivat per la pugna jurisdiccional entre diferents actors sobre un mateix territori.

Paraules clau: s. XIV, jurisdicció, imperi, cort, batlle, veguer, setge, noblesa, Cassà de la Selva, Girona, Montcada, Esquerrer, Cabrera.

Abstract: *The castle of Cassà de la Selva was sieged during the month of December 1329. This article attempts to explain this event and contextualize it politically. In the Principality of Catalonia, the alienation of royal estates in the early XIVth c. had other small-scale consequences. Thus, the siege of Cassà should be understood as representative of the jurisdictional disputes that this more general process could foster. If the castle was handed over to the nobleman Guillem Esquerrer during the first years of the XIVth c., the King gave the whole district to the influent family of the Montcada's by 1324. The coexistence of these two characters, the Esquerrer and the Montcada, with different jurisdictional attributions, wasn't easy. In this setting, the city of Girona and the royal vicar had also a part in the play; they fought to recuperate the jurisdiction of Cassà to the royal city. Summing up all the elements, the siege of 1329, was the violent outburst of a jurisdictional conflict in between different actors over the same territory.*

Centre
d'Estudis
Selveatans

El 27 de desembre del 1329 Martí Ferran, batlle i procurador d'Ot de Montcada per a les viles de Cassà de la Selva i de Llagostera, entregava la fortalesa de Cassà a Berenguer de Marata, veguer del vescomte Bernat II de Cabrera.¹ Immediatament, aquest darrer donava el castell al cavaller Bernat Guillem de Foixà.² Aquest acte cloïa un conflicte entre diferents faccions senyoriales provocat per la donació reial de la jurisdicció de Caldes, Llagostera i Cassà a Ot de Montcada, que posteriorment suscità un setge i l'ocupació del castell de Cassà. L'objectiu del nostre article és precisament el de demostrar que aquest fou el teló de fons del conflicte armat. Fins aquest moment els estudis històrics sobre la vila sovint havien presentat l'incident com una revolta vilatana contra els greuges ocasionats per la senyoria dels Montcada, fet que prefiguraria, a més, “lo fet de Cassà” del 1391 (la destrucció del castell a mans d'una host comandada pels jurats de Girona, que encara avui té un lloc destacat en l'imaginari popular de la vila).³

Més enllà de l'interès local, però, l'article pretén mostrar un altre aspecte de les alienacions del patrimoni reial. Si fins avui n'havien estat estudiades les conseqüències financeres, la relació entre el rei i la noblesa o fins i tot les reaccions de les poblacions locals, aquest estudi de cas ens sembla interessant per analitzar amb detall les disputes internobiliàries que podia generar una alienació reial.⁴ Entenem que aquestes lluites s'iniciaren a causa de les oportunitats que la situació brindava als barons, cadascun dels quals pruijós d'ampliar i consolidar dominis jurisdiccionals propis.

* Aquest article s'ha desenvolupat en el marc del grup de recerca finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia HAR2008-05757. *Crédito y morosidad en la Cataluña nororiental (siglos XIV y XV)* i dirigit pel Dr. Pere Orti i Gost (Universitat de Girona).

1 AHG, CL 3, f. 95r-97v (27.12.1329).

2 AHG, CL 3, f. 98v-102v (27.12.1329).

3 Veg. JUANOLA BENET, Miquel: *Reportajes históricos de Cassà de la Selva*, Imprenta Duch, Cassà de la Selva, 1958, p. 36; GENER I ROCA, Joan: *Apunts d'història de Cassà de la Selva*, Colla Excursionista Cassanenca, Cassà de la Selva, 1970; FREIXAS MASCORT, Magí; JAMBERT SARRALS, Sandra: “Lo fet de Cassà. Assalt i cremada del castell de Cassà de la Selva o la Història dels Montcada a Cassà de la Selva”, Primera part, *Llumiguia*, 422 (1986), p. 38-40; IBIDEM: “Lo fet de Cassà. Assalt i cremada del castell de Cassà de la Selva o la Història dels Montcada a Cassà de la Selva”, Segona part, *Llumiguia*, 423 (1986), p. 20-21; BAGUÉ I VILA, Enric; CARRERAS I BARNÉS, Joaquim; GUTIÉRREZ I JARAMILLO, Obdúlia: *Cassà de la Selva*, Diputació de Girona-Caixa de Girona, Girona, 1990; Ddaa: “Entre els Montcada i el rei: hostilitats i privilegis” *Plecs. Retalls d'Història*, 3, 2ª època (2001), p. 8-9. Cal dir que l'episodi descrit en aquest article, del qual es tenien ben poques dades, fins ara havia estat datat inexactament l'any 1330.

4 Veg. alguns dels estudis més destacats sobre els processos d'alienació del patrimoni reial: SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel: “Después de Aidu de Turdu (1347): las repercusiones de los sucesos de Cerdeña en el patrimonio real” dins IDEM: *Pagar al rey en la corona de Aragón durante el siglo XIV*, CSIC, Barcelona, 2003, p. 121-142; ORTI GOST, Pere: “Les alienacions del patrimoni reial i el finançament de la conquesta de Sardenya de 1323-1324” dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel; FERRAR MALLOL, Maria Teresa; MUTGÉ VIVES, Josefina (coords.): *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la baixa edat mitjana: actes del seminari celebrat a Barcelona, els dies 27 i 28 de novembre de 2003*, CSIC, Barcelona, 2005, p. 239-272. Veg. un estudi d'aquest fenomen al País Valencià en GUINOT, Enric: “Donamus et concedimus vobis. Monarquia i senyorialització del Patrimoni Reial al País Valencià en temps de Jaume II”, dins *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, t.1, v.1, 1996, Institución Fernando el Católico, Saragossa, p. 221-235. Sobre el procés de recuperació del patrimoni, cal remetre'ns a l'estudi clàssic de FERRER MALLOL, Maria Teresa: “El patrimoni i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV”, *Anuario de Estudios Medievales*, 7 (1971), p. 351-491.

Amb aquest propòsit hem dut a terme una recerca en diversos fons de l'Arxiu Històric de Girona (AHG), a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona (AHCG), al fons Montcada de l'Arxiu Ducal de Medinaceli a partir dels microfilms custodiats al monestir de Poblet (ADM), a les sèries de la Reial Cancelleria i de la Batllia General de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) i a l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG). Partint d'aquesta investigació, hem pogut reunir un conjunt divers de documents que permeten contextualitzar el setge del castell.

La vila i el castell de Cassà

Cassà de la Selva descansa a la falda de les Gavarres, al nord-est de la plana de la Selva. Es tracta d'un pas natural en el camí entre Sant Feliu de Guíxols —un dels ports marítims més actius de la costa septentrional catalana durant la Baixa Edat mitjana— i la ciutat de Girona. Cassà fou també destinació i origen d'un altre camí que travessava les Gavarres i que la connectava amb Monells, al vessant nord.

A l'època medieval s'anà consolidant en aquesta ubicació estratègica un nucli de població agrupada, clarament diferenciat d'un entorn format per un conjunt de masos més o menys dispersos i agrupats en veïnats. Tot i presentar, però, certs trets urbans, durant la primera meitat del segle XIV no podem caracteritzar Cassà com una *petita ciutat*, ja que no comptava amb cadascun dels serveis i funcions que defineixen aquests espais i que articulen el seu entorn rural. Cassà estava mancat d'un mercat estable i durant les primeres dècades del segle XIV sembla que no va aconseguir convertir en permanent un servei com ara la notaria. De totes maneres, sí que comptava amb altres institucions centrals, com és el cas d'una cort jurisdiccional, que resolva els conflictes entre els habitants de tota la parròquia.

En aquest sentit des d'un inici Cassà s'estructurà al voltant de la cellera de l'església parroquial de Sant Martí. Ens en parlen dos capbreus dels anys 1314 i 1328 encarregats per l'Almoina del Pa de la Seu de Girona, que era una senyoria amb pes específic important en el domini territorial de la zona.⁵ Segons indiquen aquestes dues fonts i d'altres pergamins localitzats, com a mínim 29 famílies vivien a l'entorn de la cellera de Cassà. Com que altres senyories també comptaven amb immobles i homes propis en aquest espai, aquest nombre degué ser superior. També feien residència a la cellera diversos clergues. Moltes de les cases es trobaven sota el domini útil dels propietaris dels masos de l'entorn rural.

A més d'aquesta agrupació de cases, a Cassà també es localitzava una fortalesa senyorial, de la qual avui es desconeix l'emplaçament exacte. A redós del castell s'anà edificant un barri, és a dir, un espai d'habitatges annexos a la fortalesa, amb la qual compartien elements defensius. Si bé l'entrada principal del castell podia

5 Aquesta documentació ha estat estudiada per MALLORQUÍ, Elvis: "La cellera de Cassà", *XXXI Marxa de la Primavera a Cassà de la Selva*, 2009, p. 8-11.

tancar-se amb portes, a l'exterior hi havia un pont que conduïa directament cap aquest barri. Es tractava d'un segon petit nucli, que l'any 1329 comptava amb 13 cases, dos safareigs públics, un colomer i murs propis que eren closos amb dos portals.⁶

Tenim poques notícies sobre l'adscripció jurisdiccional de Cassà abans de la fi del segle XIII, si bé sabem que durant els segles precedents aquesta senyoria havia canviat tot sovint de mans. Així, per exemple, la notícia més antiga que se'n conserva és de mitjan segle XI, quan el castell pertanyia als senyors de Cervià.⁷ Uns dos segles més tard, l'any 1251, sabem que Cassà es trobava en mans de la família Vilademany. Disposem de dues notícies diferents en aquest sentit. D'una banda, sabem que Pere Ramon III de Vilademany va llegar en el seu testament al seu fill Arnau, entre d'altres dominis, el castell de Cassà.⁸ D'altra banda, durant els darrers anys del regnat de Jaume I, el monarca atorgà un privilegi a Arnau de Vilademany perquè es pogués celebrar un mercat setmanal a la cellera de Cassà.⁹ L'any 1266 s'ha constatat que Guerau IV, vescomte de Cabrera, va oferir els territoris de Cassà, Franciac i Riudellots de la Selva a l'Orde del Temple.¹⁰ En una data incerta de la fi del segle XIII el castell finalment fou venut al cavaller Guillem Esquerrer.

Fins aquell moment l'església i la cellera havien restat integrades al terme del castell. Així, quan Guillem Esquerrer, que ja era titular de la fortalesa, demanà la instal·lació d'un mercat l'any 1302, el servei estava orientat a satisfer les necessitats dels habitants de la cellera, que és el lloc on s'havia d'ubicar.¹¹ Les operacions de compravenda de béns immobles de la cellera, que han quedat recollides en els protocols notariais de Cassà, ens demostren que gran part dels alous existents en aquest espai continuaven pertanyent al mateix senyor del castell.¹²

Ara bé, una de les característiques que defineixen més acuradament l'organització administrativa a la Baixa Edat mitjana a Catalunya és la superposició de diferents nivells de govern i jurisdicció.¹³ Tal com sovint ha estat definit, el país era un vertader "mosaic senyorial". La vila de Cassà de la Selva i el seu terme al

6 Veg. AHG, CL 3, f. 98v-102v (27.12.1329).

7 Veg. NEGRE PASTELL, Pelai: "El testamento de Guilaberto, probable progenitor del linaje de Cruilles", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 3 (1948), p. 214.

8 Veg. FLUVIÀ, Armand de: "Castell de Farners" dins CATALÀ ROCA, Pere (ed.). *Els castells catalans*, Dalmau, Barcelona, 1990-1993, v.3, p. 445, nota 11 bis.

9 Veg. ADM, Secció Montcada, II.19/p.1 (8.12.1302).

10 Veg. CATALÀ ROCA, P.; BRASÓ, M.: "Castell de Vilobí" dins CATALÀ ROCA, Pere (ed.). *Els castells catalans*, Dalmau, Barcelona, 1990-1993, v.3, p. 466.

11 Veg. FARIAS, Víctor: "Gentes de convicino emebant et vendebant. Sobre la difícil història del mercat de Cassà", *Quaderns de la Selva* 15 (2003), p. 21-32.

12 Veg. diferents operacions de compravenda amb immobles de la cellera de Cassà, on s'evidencia el domini directe del castell: AHG, CL 1, f.67v (15.3.1323); AHG, CL 3, f.28r-28v (19.7.1328); AHG, CL 3, f.142v-143r (17.11.1331); AHG, Fons Ensesa, Pergamí n. 70 (29.11.1332).

13 Veg. FERRO, Víctor: *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo Editorial, Vic, 1987, p. 139.

principi del segle XIV no eren pas una excepció a aquesta dinàmica. En el moment del conflicte armat, si bé una sola senyoria, la dels Montcada, exercia el mer i el mixt imperi al districte, el castell, en canvi, amb menys drets jurisdiccionals però amb capacitat militar, era en mans de la família Esquerrer. Aquests foren els dos principals protagonistes del conflicte, però no pas els únics. Els ciutadans de Girona, que veien aquest territori com un espai proper de penetració comercial, eren contraris al pas de la jurisdicció als Montcada i tractaren d'avivar el conflicte per tal de debilitar així la posició dels nous senyors. Centrem-nos, de moment, a estudiar aquests tres actors que participaren d'una manera o altra en els fets.

Els Esquerrer-Foixà, senyors del castell de Cassà

El cavaller Guillem Esquerrer fou batlle general de Catalunya en el tombant dels segles XIII al XIV. Originari d'una família influent de Castelló d'Empúries,¹⁴ no sabem en quin moment exacte accedí a la senyoria del castell i terme de Cassà, però coneixem del cert el seu afany per estendre el seu domini en aquesta zona de la Selva.

En aquest sentit el 29 d'octubre del 1299 el rei vengué a Esquerrer i als seus successors i hereus tota la vila de Caldes de Malavella, *qui aliter vocantur de Lacustaria*. Li oferí tots els seus honors pel preu de 63.000 s.¹⁵ Esquerrer només va poder gaudir, però, de les rendes de Caldes fins l'any 1305, quan el rei les assignà a Gaubert de Lil, un creditor seu. D'aquesta manera declarà cancel·lada la venda i recuperada la vila per al rei.¹⁶ D'altra banda, el mateix Guillem Esquerrer l'any 1316 va comprar per 40.000 s. la força de la Roqueta, al terme proper de l'Esparra —a més d'altres drets en el seu districte. Amb l'obtenció de drets i rendes Esquerrer eixamplava la seva influència a la zona.¹⁷

Però la primera notícia de la qual disposem en què actua com a senyor del castell de Cassà i el seu terme és del 1302, quan el rei Jaume II, després d'un plet judicial, li concedí el privilegi d'organitzar mercat a la vila.¹⁸ Segons el text del privilegi, poc temps abans Guillem Esquerrer havia comprat la fortalesa. En els

14 Per algunes dades, esparses, sobre els Esquerrer — Escarrer, *Scarreri* - vegeu PUJOL I CANELLAS, Miquel: "La designació de secretaris a l'Aljama de Castelló d'Empúries. Dades documentals", *Institut d'Estudis Empordanesos (Annals)*, 24 (1992), p. 131.

15 Veg. ACA, Batllia General, reg. 534, f.16r (29.10.1299).

16 Veg. ACA, Batllia General, reg. 513, f.13r-13v (22.12.1305).

17 Veg. FORMIGA BOSCH, Josep: "La Roqueta o la Torre de l'Esparra, una construcció medieval al llarg dels segles", *Quaderns de la Selva*, 11 (1999), p. 128-129.

18 Aquest privilegi, en pergami i fins avui inèdit, es troba dipositat a la secció Montcada de l'Arxiu Ducal de Medinaceli. El rei concedí a Guillem Esquerrer la potestat de poder organitzar un mercat a Cassà, tal i com anys abans havia permès Jaume I a qui llavors ostentava la senyoria del castell i terme (Arnau de Vilademany). En aquest document s'hi esmenta que Guillem Esquerrer havia comprat el dit castell en un moment anterior a la concessió reial, que està datada el 8 de desembre de 1302. Veg. ADM, Secció Montcada, ll.19/p.1 (8.12.1302). En el plet judicial sobre la concessió de mercat que havia tingut lloc durant l'any 1302, Esquerrer —intitulat senyor del castell— demanava posar en marxa el mercat. Avui sabem que el contenciós acabà amb una resolució favorable a les pretensions d'aquest cavaller. El mercat, tanmateix, ja no es trobava en funcionament a la dècada del 1320. Sobre aquesta interessant disputa, veg. FARIAS, Víctor: "*Gentes de convicinio...*" *op.cit.*

documents que acrediten els seus negocis a Castelló, un cop havia abandonat el càrrec a la Batllia general, també s'intitulava senyor del castell de Cassà.¹⁹

En aquesta època desconeixem per complet el tipus de jurisdicció que hi podia exercir, però molt probablement es tractava d'una titularitat parcial, compartida amb una senyoria superior, en mans del rei. A més, comptava amb un ampli domini territorial annex al castell.²⁰ Que la jurisdicció era parcial ens ho demostra el fet que l'any 1309 el rei Jaume II, en el marc del seu viatge a Almeria i necessitat de fons per finançar l'expedició militar,²¹ li vengué “tota la jurisdicció, el castell, la sagrera i els termes” de Cassà, com si encara no fos detentor de tots aquests drets i espais.²² El preu de la compra, de 20.000 sous —amb pacte de retrovenda a 4 anys— i la impossibilitat de la corona de tornar-los, va provocar que al llarg de la primera meitat del segle XIV la jurisdicció de Cassà fos objecte d'una important disputa.

És cert que l'any 1316 la corona semblava haver aconseguit retornar gairebé la integritat de les sumes manllevades a Esquerrer, però el Mestre racional encara li reconeixia un deute de 10.256 s. i mig diner.²³ Fins que no fos reemborsada aquesta quantitat, l'oficial reial atorgava a Guillem Esquerrer la jurisdicció de Cassà com a hipoteca, tot i exceptuar-ne la pena de mort i la mutilació de membres. A partir

19 Per exemple, el febrer de 1303, quan Guillem Esquerrer, senyor del castell de Cassà, reconeixia tenir un cavall de Francesc de Requesens en penyor per un deute de 2.600 s. Vegeu AHG, Ca 2100, f.2r (23.2.1303). En aquell període Guillem Esquerrer passà a convertir-se en *familiar del rei*, per a qui continuaria desenvolupant tasques com a ambaixador.

20 Cal destacar la preeminència que tingué el castell de Cassà com a senyoria territorial al llarg del segle XIV, és a dir, en la capacitat d'obtenir censos dels seus alous i controlar els seus homes propis. L'any 1310, per exemple, Guillem Esquerrer, senyor del castell de Cassà, reconeixia a Arnau Pasqual, a la seva filla Brunissenda i al marit d'aquesta, els béns que tenien sota el seu domini directe i a dins del terme de Cassà. AHG, Fons Ensesa, Pergamí n.81 (1.9.1310). Vegeu, també, un reconeixement del pagament de 110 s. de Jaume Boïga, notari de Caldes a Ferrer de Llagostera, procurador de Pere de Montcada, per haver redactat un capbreu de les rendes i els drets del castell de Cassà. AHG, CL 27, f. 28r-28v (27.9.1344). Encara un altre document és aclaridor sobre aquest aspecte: Guillem de Vilallonga, procurador del senyor de Cassà, confirmava a Bernat Dalmau de Serinyà en totes les terres que aquest darrer havia reconegut tenir pel castell en un capbreu. ADG, Pergamins Incorporats de la Parròquia de Cassà, 14 (3.6.1340). La centralitat del castell com a senyor directe dels masos, en veïnats rurals com el de Llebrers tampoc ha passat per alt a MUNDET I CREUS, Joaquim: *Toponímia dels veïnats de Cassà (I): Llebrers*, Ajuntament de Cassà de la Selva — Arxiu Municipal de Cassà de la Selva, Cassà de la Selva, 2006, p. 19.

21 Sobre el setge de Jaume II a Almeria, vegeu MUNTANER, Ramon: *Crònica*, Edicions 62 i La Caixa, v.III, Barcelona, 1979, p. 130 i ss.; MARTÍNEZ FERRANDO, J.E.: “Jaume II” dins IDEM; SOBREQÜÉS, Santiago; BAGUÉ, Enric: *Els descendents de Pere el Gran. Alfons el Franc. Jaume II. Alfons el Benigne*, ed. Vicens Vives, Barcelona, 1968, pàg. 106-110; MARUGÁN VALLVÉ, Carmen Maria: “El sitio de Almería de 1309. El desarrollo de la campaña militar, *Almería entre culturas: (siglos XIII-XVI)*, vol. 1 (1990), p. 171-188.

22 ACA, Cancelleria, reg. 344, f.40r-41r (22.8.1309). Les sumes aportades per Guillem Esquerrer eren destinades a les “despeses del viatge” que havia fet el monarca a Almeria. A més, en el context d'aquesta mateixa venda, Guillem Esquerrer també va adquirir Caldes de Malavella al rei per un preu superior. Vegeu ACA, Cancelleria, reg. 344, f.39v-40r (22.8.1309).

23 El Mestre Racional reconegué un deute de 10.256 s. i 1 òbol a Guillem Esquerrer, necessaris per fer-se enrere de la venda de 75.000 s. que havia suposat desprendre's de Cassà i de la jurisdicció de Caldes. En aquell moment, del muntant del deute mancava pagar aquesta menor quantitat. Fins que no fos saldat, però, hom reconeixia a Esquerrer la capacitat per retenir la jurisdicció de Cassà excepte pel que feia a aquelles penes castigades amb la mort o amb la mutilació de membres. Totes aquestes jurisdiccions s'exercien al castell de Cassà i el seu terme. Aquesta hipoteca havia estat establerta després d'un litigi, en el qual actuà de mediador el jutge Ramon de Sales. Vegeu ACA, Cancelleria, reg. 277, f.262r-263v (1.9.1316). Probablement la corona es veia incapaç de retornar l'import total, fet pel qual uns mesos abans, el 24 de març del 1316, el rei ja havia concedit als jurats de Girona la facultat de redimir la jurisdicció de Cassà, hipotecada en aquells moments per 7.000 s. Veg. GUILLERÉ, Christian ed.: *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*, Ajuntament de Girona - Fundació Noguera, Girona, 2000, doc. 36.

d'aquell moment, aquest senyor i els seus oficials gaudirien del mixt imperi al terme castral, però les penes relacionades amb qüestions de mer imperi serien imposades pel veguer reial de Girona.²⁴ Els Esquerrer no exerciren gaire temps la jurisdicció civil sobre el terme per raó d'aquesta hipoteca.²⁵ Un possible pagament parcial del 1324 dels Montcada als hereus de Guillem Esquerrer²⁶ i l'arribada d'aquest llinatge al territori l'any 1326 degué imposar un ordre diferent.

Podem documentar, però, que més enllà d'aquestes dates els marmessors del testament de Guillem Esquerrer i segurament més tard els seus hereus mantingueren el domini del castell i potser una petita part de la jurisdicció en hipoteca. Concedien permisos relacionats amb el destret del castell²⁷ i, sobretot, com hem dit, gestionaven les rendes pròpies d'una important senyoria alodial.

Guillem Esquerrer morí entre els anys 1319 i 1321 i la seva muller, Elvira Foixà, passà a controlar les possessions a Cassà.²⁸ Mantenint-ne els drets, a la fi de la dècada del 1320 Elvira ostentava el títol de senyora del castell, ja que era curadora del seu fill, l'hereu de Guillem Esquerrer.²⁹ Elvira, al seu torn, era germana de Bernat Guillem de Foixà, titular d'una petita senyoria feudatària dels comtes d'Empúries. Aquest cavaller ha estat tingut per bel·licós per la historiografia tra-

24 Aquesta distribució paccionada de les jurisdiccions no constitueix un cas excepcional. A Tossa de Mar s'arribà a una solució similar arran de l'anomenada Sentència de Morvedre del 1348, que limità als Montcada la capacitat d'intervenir, tot dictant que només fossin competents en aquelles causes en què les sancions impliquessin la imposició de penes capitals o de mutilació de membres. Veg. ZUCCHITELLO, Mario: "Jurisdiccions Compartides. Els exemples de Tossa i Lloret de Mar", *Quaderns de la Selva*, 13 (2001), p. 112. D'altra banda, a Lloret de Mar aquesta mateixa separació teòricament era efectiva des de l'any 1327. Veg. PONS I GURI, Josep Maria: "La sentència sobre el castell de Lloret", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 26 (1982-1983), p. 89. Tot i així, els registres conservats de la cort de Caldes de Malavella que corresponen a les dècades de 1330 i 1340 testimonien que la jurisdicció civil de Lloret havia estat reintegrada a les corts de Caldes (i potser de Llagostera) que actuaven sota l'autoritat dels Montcada.

25 Veg. alguns indicis d'aquest exercici de la jurisdicció civil, com per exemple l'ordre que el 2 de setembre del 1319, des de Sant Feliu de Guíxols, Guillem Esquerrer envià el seu procurador a Cassà, Ramon Montcorb i el seu batlle, Guillem Vilallonga, per tal que substituïssin el notari local Astruc Marc i el reemplaçessin pel clergue Ramon Torrent [ADG, Visites Pastorals, v. P-168, ll. 6, f.10v-18r (1320)]. Vegeu també el document del 1323 que recull el contracte a través de qual, Guillem Cifre, tinent del castell i marmessor del testament de Guillem Esquerrer, difunt, encomanà l'ofici de corredor públic a Pere Martí [AHG, CL 1, f.135r (31.8.1323)].

26 Veg. nota 48.

27 Per exemple en un assentament de l'1 de maig del 1326, en què els marmessors de Guillem Esquerrer donaren permís per construir un molí al terme del castell de Cassà, prop del camí públic que anava cap a Sant Feliu de Guíxols. AHG, Gi 5-6, f.29v (1.5.1326). Vegeu també el cobrament de censos per l'accés al bosc del castell a AHG, CL 4, f. 54v-55r (27.6.1328). Sobre els drets del bosc del castell de Cassà, limitat a l'explotació d'uns quants masos al segle XIII, vegeu MALLORQUÍ, Elvis: *Les Gavarres a l'Edat Mitjana. Poblament i societat d'un massís del nord-est català*, CCG ed. — AHR — ILCC (UdG), Girona, 2000, p. 100-101. En un encant públic instat per deutes, documentem al batlle de la fortalesa percebent el què bé podria ser un tipus de dret propi dels castells termenats, com ara *el blat del castell* (tot i que també podria tractar-se de censos de caràcter emfitèutic): *Fuit solutum Adriano de Ventayollo, baiulo castri de Caciono, nomine dicto castri, pro media corteria bladi*, X d. AHG, CL 4, f. 59v-60r (25.7.1328).

28 Tot i que el testament de Guillem Esquerrer no ha estat localitzat, vegeu-ne part de l'execució a AHG, Gi 5-2, f.16r i ss. (juny del 1322). Entre aquests documents s'hi localitzen debitoris i vendes que tenen com a actors als marmessors del testament, que eren Berenguer Renall, un jurista de Girona, Ramon de Montcorb i Pons Esquerrer, germà del difunt. En un dels assentaments, una germana de Pons i de Guillem Esquerrer, Gueraua, abadessa del monestir de les clarisses de Vilafranca, reconeixia haver rebut 1.000 s. dels marmessors. Veg. AHG, Gi 5-2, 17v (26.6.1322).

29 Veg., per exemple, AHG, CL 3, f.57r-57v (20.11.1328).

dicional.³⁰ En suport dels seus interessos, i també dels de la seva germana, Bernat Guillem acabà per convertir-se en un dels actors principals dels enfrontaments armats que tingueren lloc a Cassà l'any 1329.

No podem passar per alt que Bernat Guillem també obtingué uns drets —certament temporals— sobre la fortalesa. Les rendes del castell havien entrat en el pacte nupcial que havia unit en matrimoni Guillem Esquerrer i Elvira de Foixà l'any 1316. Alamany de Foixà, pare d'Elvira i de Bernat Guillem, sembla que va rebre l'obligació del seu gendre Guillem Esquerrer de percebre 15.000 s. de les rendes del castell si aquest darrer, en morir abans que la seva muller, havia de retornar el dot i escriu aportats al matrimoni per la família de la núvia.³¹ Finalment, aquesta obligació degué consumir-se, ja que podem documentar que el 21 de maig del 1329 Blanca, muller d'Alamany de Foixà, cedí els drets que tenia sobre el castell al seu fill Bernat Guillem.³² D'aquesta manera, Elvira i el seu germà Bernat Guillem quedaven units en defensa dels drets i rendes del castell que a ells pertanyien.

Els Esquerrer i els Foixà no deixaren mai de reclamar el pagament de tots els seus deutes pels quals mantenien drets sobre el castell de Cassà. Així, segons dues fonts posteriors, l'hereu de Guillem Esquerrer cobrà finalment la totalitat dels 10.256 s. i mig diner pels quals mantenia una part de la jurisdicció del castell.³³ Segons aquestes mateixes fonts, el pagament es produí el 28 d'abril de 1334. Amb tot, al llarg de la dècada de 1330 els hereus de Guillem Esquerrer encara eren intitulsats senyors del castell.³⁴ Els Esquerrer no abandonaren els seus dominis en aquest territori, fins al punt que l'any 1342 trobem un altre Guillem Esquerrer, nét del 'primer' Guillem Esquerrer, que estableix la ferreria a un home de la cellera de Cassà.³⁵ A més, també sabem que el 1346 una transmissió del castell entre els Montcada i els Cruilles suscità un plet interposat per un hereu dels Foixà, en què aquest reclamava una part dels drets en aquesta transacció.³⁶ En tot cas aquesta darrera part de la història ja no condicionà els esdeveniments que ens ocupen.

Recapitulant, podem recordar que Guillem Esquerrer centrà el seu domini en el castell de Cassà, al mateix temps que intentà incentivar l'assentament de població

30 FLUVIÀ, Armand de: "Castell de Foixà" dins CATALÀ ROCA, Pere (ed.). *Els castells catalans*, Dalmau, Barcelona, 1990-1993, v.2, p. 664.

31 Veg. una venda posterior de drets que Elvira Esquerrer féu a l'infant Pere, comte d'Empúries, en la qual s'hi descriuen les condicions del pacte matrimonial: ADM, Secció Montcada, ll.19/p.5 (29.18.1345). Es tracta d'un trasllat d'un document original del 23 d'abril del 1329.

32 AHG, CL 3, f.12r-12v (21.5.1329).

33 Tal com es documenta en una revocació de les donacions dels termes de Cassà, Llagostera i Caldes del 1386 en què es descriuen els canvis jurisdiccionals d'aquests llocs al llarg del segle XIV. Vegeu ACA, Cancelleria, reg. 1560, f.100r-108v (30.4.1386). La mateixa dada apareix també en un altre document molt posterior, del 1722, concebut per a la gestió de les propietats dels Montcada, i que ofereix algunes notícies sobre la conformació de la baronia de Llagostera. S'intitula *Memoria de las cosas enpeñoradas en Ampurdan que se pueden luyr*. Vegeu ADM, Secció Montcada, ll.18/p.52 (1722).

34 Veg. AHG, CL 8, f.133r (17.4.1335).

35 Veg. AHG, Gi 5-25, f.66v (27.6.1342).

36 Veg. ACA, Batllia General, reg. 600, f.6v (15.7.1346).

entorn de la cellera. Aquest cavaller degué aprofitar la participació en els cercles més propers al rei per enfortir el seu poder i, qui sap, per provar de constituir una baronia pròpia en els territoris ambicionats. Però el procés sembla que s'estroncà, no solament per la seva mort —esdevinguda entre la segona i la tercera dècada del segle XIV—, sinó sobretot per l'arribada dels Montcada al territori.

Els Montcada, barons de Llagostera

Els Montcada foren l'altre actor principal en les violències desfermades l'any 1329.³⁷ Aquesta casa nobiliària també havia demostrat interès a penetrar en el territori des de ben aviat. Així el 29 de març del 1324 el rei féu donació en franc alou de tota la jurisdicció i de la vila de Llagostera a Ot de Montcada, dit *el Vell*, senescal reial i cap del llinatge.³⁸ En aquest mateix sentit, també documentem com el 20 de setembre de l'any 1324 Jaume II concedí a Ot el *ius retinendi* sobre la hipoteca de la jurisdicció civil que es trobava en mans dels hereus de Guillem Esquerrer. És a dir, Ot podia "alliberar" el castell i exercir la jurisdicció si era capaç de reunir els diners i entregar-los als Esquerrer.³⁹ No sabem si els Montcada efectuaren mai aquest pagament, tot i que és probable que saldessin una part del deute per poder gaudir, de moment, de l'exercici del mixt imperi.⁴⁰

La seva arribada al territori fou, però, definitiva a partir del 8 de març del 1326, data en què Jaume II entregà tota la jurisdicció de Cassà a Ot de Montcada.⁴¹ El dia anterior també li havia cedit Caldes de Malavella, amb la qual cosa —si hi sumem Llagostera, cedida l'any 1324— es configurava un nou estat senyorial compacte a l'interior de la vegueria de Girona que amb el temps s'havia d'anomenar *baronia de Llagostera*.⁴² L'acta de donació de Cassà, enregistrada en un dels llibres de Cancelleria dipositats a l'ACA, és ben coneguda. En aquest document es constata que a partir d'aquell moment Ot tingué una limitació en la jurisdicció de Cassà, ja que mantenia l'obligació de pagament als Esquerrer. Però no n'estableix exactament les atribucions, fet que al nostre entendre va contribuir a enverinar els conflictes.

37 Per una visió general sobre el llinatge, vegeu SOBREQÜÉS, Santiago: *Els Barons de Catalunya*, Editorial Teide, Barcelona, 1957, p. 126 i s.; PLADEVALL, Antoni: "Els orígens de la família Montcada, *Ausa*, 69-70 (1971), p. 308-319; SHIDELER, John C.: *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'Edat Mitjana: 1000/1230*, Edicions 62, Barcelona, 1987; SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Antonio: "Baronía de los Montcada en los reinos de la Corona de Aragón: fondos documentales inéditos para su estudio", *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), p. 737-755.

38 ACA, Cancelleria, reg. 225, f. 227r-228v (29.3.1324).

39 Tenint hipotecades les jurisdiccions del castell i terme de Cassà als hereus i marmessors de Guillem Esquerrer, el rei concedí al Montcada la facultat de redimir i després poder exercir-hi la jurisdicció. N'excepcional la criminal, que encara romandria en mans del veguer reial. Vegeu-ne el document original a ADM, Secció Montcada, II.19/p.2 (20.9.1324). També s'esmenta a ACA, Cancelleria, reg. 1560, f.100r-108v (30.4.1386). No es tractava, per tant, d'una donació —tal i com ens fan creure els mateixos documents—, sinó el traspàs d'un deute.

40 Veg. nota 48.

41 ACA, Cancelleria, reg. 228, f. 51v-52v (8.3.1326). Vegeu una altra còpia del document a ADM, Secció Montcada, II.19/p.3 (8.3.1326).

42 Les donacions dels territoris que ens concerneixen podrien haver estat les dotacions nupcials de Jaume II a la seva nova muller, Elisenda de Montcada, que era germana d'Ot el Vell.

Altrament, fins avui era menys conegut un document posterior, del 19 de març del 1326, que no fa sinó recollir la cerimònia de donació, física, de la vila i termes de Cassà. Aquest document, en forma de pergamí, es troba dipositat a la secció de Montcada de l'Arxiu Ducal de Medinaceli.⁴³ El rei donà ordre al batlle general, Ferrer de Lillet, perquè accedís personalment a la vila i fes entrega de la jurisdicció als representants d'Ot de Montcada, llevat de la part que estava empenyorada. Malauradament, en aquesta darrera, el document no ens explica quins drets s'hi incloïen. Per tal de rebre la donació, Ot de Montcada, des de Montblanc —on es trobava amb la cort reial— va nomenar procuradors el jurista Ramon Gornal i Bernat Estruc, ciutadà de Girona, amb instrument de 17 de març de 1326, que fou subscrit pel notari Bernat Bertot. Així, procuradors i batlle general van anar personalment a Cassà. El 19 de març del 1326 congregaren els homes a les portes de l'església i feren repicar les campanes; aleshores el Batlle general ordenà al notari que llegís en veu alta els diferents documents de donació i la procura d'Ot de Montcada als seus homes. Tal com detalla el text, l'oficial reial va anunciar als homes reunits a Cassà que a partir d'aquell moment havien d'obeir el mer i mixt imperi d'Ot de Montcada, com ho havien fet anteriorment amb els oficials del rei. Com a signe de cessió, el batlle general va entregar els costells del castell i lloc de Cassà als dos procuradors.

En aquest mateix document es descriu com els procuradors van nomenar un saig per a la vila, Pere Vengut, al qual fou entregat un bastó que duia gravat l'escut dels Montcada. Per tal que aquesta recepció quedés fixada en la memòria pública, els procuradors van voler investigar la mort recent d'un habitant de Cassà anomenat Bernat Dalmau. A tal efecte van rebre un testimoni de l'homicidi, Pere Mir. Aquest home digué que no sabia gran cosa dels fets, excepte que era ben conegut per tothom que al difunt l'havia mort la seva pròpia muller. Del procés no se'n diu res més, però sembla clar que la intenció fou la d'escenificar un canvi en l'autoritat jurisdiccional mitjançant la posada en pràctica, immediata, d'una inquisició pública per assassinat.

Tal com ja es pot començar d'intuir, les dues senyories, la dels Montcada i la dels Esquerrer, ben aviat farien col·lidir els seus interessos. Fins l'any 1328 no disposem ni de protocols notariais ni de registres de la cort del batlle corresponents a Cassà de la Selva. Però a partir del juny d'aquell any ja som capaços de constatar que la jurisdicció civil al terme de Cassà l'exercia la cort d'un batlle que actuava amb autoritat del Montcada.⁴⁴ Mentre, però, el castell —l'edifici senyorial, amb funcions militars, que segurament mantenia diversos drets— continuava en mans dels Esquerrer. Per aquesta raó, quan els oficials dels Montcada havien d'emprisonar algú, la documentació fa explícit que havia de ser dut fins a Llagostera, en

43 ADM, Secció Montcada, II.19/p.4 (19.3.1326).

44 AHG, CL 4 és un registre de cort de Cassà que contempla causes civils entre habitants de la vila. El AHG, CL 3 i els folis 121-128 del AHG, CL 135 són protocols notariais d'aquesta mateixa època corresponents a Cassà de la Selva. Tots foren registrats per autoritat d'Ot de Montcada.

Bloc de pedra amb l'escut dels Montcada que fou trobat casualment pels entorns de Cassà.
Agraïm a Montserrat Gener la possibilitat de poder-lo fotografiar.

Foto: Joaquim Carreras

mans del procurador territorial del Montcada, que custodiava una presó.⁴⁵ Com que estava ocupat per una altra senyoria, el castell de Cassà no podia funcionar al servei dels Montcada.

No sabem si hi hagué incidents en els primers temps de la convivència senyorial, però els Montcada ben aviat van voler desfer-se d'una companyia incòmoda. L'Arxiu Ducal de Medinaceli atresora un altre document que dóna fe d'un primer intent de foragitar els Esquerrer del castell. És datat del 17 de març del 1327,

45 És així com l'any 1331, per exemple, Pere Bonesaunes, de Cassà, fou arrestat per la cort de la vila per haver faltat a uns pagaments de forma reiterada. Físicament, aquest individu estigué reclòs al castell de Llagostera. Veg. AHG, CL 4, f. 22r (31.10.1331). Abans, l'any 1329, Ferrer Col, de Cassà també havia estat fet pres al castell de Llagostera per posar en dubte la jurisdicció del Montcada a Cassà. Veg. AHG, CL 4, f.11v (30.8.1329).

un any després de la donació.⁴⁶ S'hi constata que el veguer reial de Girona, Pere Santcliment, a la plaça davant de l'església de Cassà i instigat pel procurador d'Ot de Montcada, Bernat Estruc, féu una sèrie d'advertiments. Santcliment anuncià que el deute que hipotecava la jurisdicció ja havia estat saldat i que els Esquerrer en aquell moment ja no gaudien de cap tipus de dret jurisdiccional a Cassà. En primer terme, el veguer digué que el llunyà 7 de març del 1324 havia rebut una carta del rei reconeixent que Ot havia pagat als hereus de Guillem Esquerrer una part del deute pel qual estava empenyorada la jurisdicció de Cassà.⁴⁷ El mateix veguer també anuncià que havia vist una carta del rei (del 18 d'abril del 1326) on es recordava que, per tal d'executar una sentència de la cort de Girona sobre el llegat que Guillem Esquerrer féu al seu fill Guillem, a Ot de Montcada encara li quedava per pagar allò que mancava d'aquesta herència. Però aquest deute també havia estat saldat totalment, sempre segons el veguer, ja que havia pogut veure una àpoca, del 9 de maig del 1326, on el fill de Guillem Esquerrer reconeixia a Ot de Montcada el pagament de 8.166 s. 8 d., tal com havia manat el rei. El veguer volgué llegir la citada àpoca perquè ningú posés en dubte aquest pagament.

L'oficial reial, finalment, també anuncià que Ot de Montcada recentment havia fet posar a la taula de Guillem de Sant Martí, un canviador de Girona, 2.081 s. 4 d. 1 òbol. Aquests eren els diners finals que faltaven per pagar, sempre segons el veguer.⁴⁸ Així, a partir d'aquell moment quedava cancel·lat l'empenyorament de les jurisdiccions. El representant reial va advertir, en públic, que havia comunicat als marmessors de Guillem Esquerrer tots aquests pagaments i que, per tant, ja podien dirigir-se a la dita taula de canvi a recollir els diners. A més, abans de deu dies els emplaçava a retornar als Montcada els instruments d'empenyorament de la jurisdicció.

Seguidament, el procurador va demanar al veguer que advertís als homes que no fessin cas de cap altra jurisdicció que no fos la dels Montcada i els seus oficials. En el mateix document, el procurador d'Ot el Vell designà com a batlle de Cassà Ramon Bofill de Caldes. Li donà ordres específiques que imposés penes de 5 s. a qui respongués d'altres viafors que no fossin als emesos des de l'església.

Quedava clar, doncs, que l'església (amb la seva cellera) i el castell constituïen els dos pols senyorials que bregaven pel control jurisdiccional del territori.⁴⁹ És

46 ADM, Secció Montcada, ll.19/p.6 (17.3.1327).

47 Hipotèticament, aquest pagament podria haver servit per entregar el mixt imperi als Montcada, abans fins i tot de la donació reial del 1326. Malauradament, l'absència de registres de cort de Cassà a la secció de Caldes i Llagostera de l'AHG per dates tan reculades ens impedeix de comprovar-ho.

48 Val a dir que el deute en anteriors documents s'havia quantificat en 10.256 s. i mig diner, mentre ara és reconeixia l'entrega de 10.248 s. i mig diner.

49 Malgrat aquesta dualitat en els focus de jurisdicció, és força probable que el terme del castell i el districte de la batllia jurisdiccional de Cassà se solapessin. Seguint a Flocel Sabaté, podem considerar que l'antic àmbit d'impartició de jurisdicció —el castell— fos reconvertit en districte de batllia després de les donacions als Montcada: "En la majoria de casos, les percepcions anteriors de castells termenats o de parròquies es mostren popularment arrelades, tot i que en un sentit jurisdiccional es parli de la batllia". Vegeu SABATÉ, Flocel: *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Rafael Dalmau Editors, 1997, p. 237. En aquest moment, però, castell i batllia jurisdiccional constituïen dos emissors de poder clarament diferenciats sobre un mateix espai.

molt probable que entre ambdues senyories ja s'haguessin manifestat desavinences sobre la facultat d'emetre viafors.

En canvi, és més complex de poder esbrinar per quina raó amb aquesta declaració de pagaments el conflicte no quedà definitivament resolt. La hipòtesi més versemblant ens fa pensar en els problemes derivats de la successió de Guillem Esquerrer, que sabem que no havia estat gens senzilla. Tenim ben documentat que fou disputada entre els marmessors del testament del difunt i el seu fill i hereu Guillem (que més endavant seria cognominat Cassà).⁵⁰ Podria ben ser que una de les parts enfrontades (els hereus del testament de Guillem Esquerrer, juntament amb el llinatge Foixà, que encara mantenia drets per obligació nupcial) reclamessin la seva part dels deutes. És significatiu en aquest sentit que els dos pagaments consignats en el document que analitzem es fessin a dues persones jurídiques diferents: l'hereu de Guillem Esquerrer, d'una banda, i els marmessors del seu testament, de l'altra.

Fos com fos, els conflictes per la jurisdicció entre els detentors dels pocs drets jurisdiccional del castell i els Montcada continuaren al llarg de la segona meitat de la dècada de 1320, tot preparant l'esclat violent de 1329. Aquell mateix any, abans de l'assalt al castell, localitzem dues manlleutes d'individus que haurien fet cas omís del viafors del Montcada i que, a més, s'haurien vist o entrevistat amb d'altres homes considerats bandits per la cort de Cassà. Significativament, un d'aquests 'bandits' —Adrià Ventalló— era batlle del castell per autoritat d'Elvira Esquerrer i alhora també n'era el procurador.⁵¹

A més, l'agost de 1329, Elvira —per mitjà del seu procurador— féu arribar una queixa a Martí Ferran, que actuava com a "regent jurisdiccional" d'Ot de Montcada a Llagostera i també a Cassà (és a dir, n'era el procurador). D'aquesta carta se'n conserva una còpia, en molt mal estat, en el primer dels registres notariais de Cassà de la Selva.⁵² Elvira hi defensava el seu dret, com a senyora del castell, a emetre viafors. Així mateix, demanava als Montcada que li permetessin imposar penes, bans i obtenir censos.⁵³ Amb tots aquests elements podem concloure que la dels Esquerrer segurament era una jurisdicció molt reduïda, però que en certs

50 Veg. GUILLERÉ, Christian: *Girona al segle XIV*, Ajuntament de Girona-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Girona, 1993-1994, v. 2, p. 318. Veg. també ADG, G-5, f.59v-60r (9.7.1325), en què Mateu Duran, clergue i marmessor del testament de Guillem Esquerrer, acatà una sentència emesa pel jurista Gispert Fulcarà sobre la disputa del llegat del difunt que enfrontava els marmessors i l'hereu Guillem de Cassà.

51 Veg. la manlleuta, ja esmentada, de Ferrer Col: AHG, CL 4, f.11v (30.8.1329). Aquest individu havia estat fet pres ja que "*extiterat dictum sive denunciatum dicte curie quod viderat Adrianum de Ventayollo, Berengarium Ferrari et Vangutum Geraldí, de Caciono, banditos per curiam antedictam, et sonum de viafors immitere non curarunt*". El mateix crim comportà també l'empresonament de Guillem Sala. Vegeu-ne la manlleuta: AHG, CL 4, f.12r (30.8.1329). D'altra banda, vegeu una de les procures d'Elvira a Adrià Ventalló: AHG, CL 3, f.23v-24r (12.7.1328). El mateix Adrià Ventalló, almenys l'any 1326, havia estat comprador de les rendes que els marmessors del testament de Guillem Esquerrer percebien al castell. Veg. AHG, CL 3, f.46r-46v (5.10.1329).

52 AHG, CL 3, f.40r-41r (22.8.1329).

53 Encara hi ha un altre document del 12 de juliol 1328, gairebé il·legible, en què sembla assentar-s'hi un reconeixement d'Elvira a la jurisdicció de mer i mixt imperi del Montcada. Veg. AHG, CL 3, f.25r (12.7.1328).

àmbits feia ombra a la potestat jurisdiccional dels Montcada.⁵⁴ Aquests darrers segurament aspiraven a la consecució d'una senyoria realment omnímoda, que els conferís plena discrecionalitat jurisdiccional sobre el terme.

Amb això, però, no volem dir que les atribucions jurisdiccionals dels Montcada a Cassà no fossin, ja en aquell moment, ben àmplies. Ans al contrari. Afortunadament s'han conservat registres de cort i una bona sèrie de protocols notariais de Cassà per tot el segle XIV. Aquesta documentació ens permet descobrir una infraestructura sòlida, amb la qual el senyor exercia amb eficàcia la seva jurisdicció i dotava als habitants del terme d'un marc legal per desenvolupar les seves activitats econòmiques amb seguretat.

La cort que s'hi establí comptava amb els oficials necessaris per dirimir els litigis de caràcter civil. El primer registre de cort de Cassà,⁵⁵ que comprèn el període de temps entre el 1328 i el 1332, indica que els oficials presents a la vila eren un o dos saigs (depenent del moment), un corredor i un batlle. Així, per exemple, al llarg del 1328, Pere Cassà i Bonanat Pellicer actuaren com a saigs, Pere Martí com a corredor i Guillem Vidal i Guillem Ribot, en moments diferents, com a batlles. A banda, en els assumptes de la vila que ho requerien també intervenia un jutge, que en aquell moment era un individu anomenat Miquel Serra.

Els oficials estaven especialment ocupats amb les accions en litigis per deutes, que l'any 1328 representaren gairebé la totalitat dels assentaments del registre de la cort. Un 63% d'aquests són emparets, un procediment que consistia a decretar la immobilització preventiva dels béns mobles d'un prestatari per tal de resoldre una situació de morositat. Totes aquestes accions podien estar motivades per la queixa de qualsevol particular, institució o senyoria que percebé rendes o tingués negocis a territori. La cort dels Montcada actuava, doncs, com una institució central a Cassà, a la qual es recorria per dirimir-hi els afers civils que afectaven tots els habitants de la vila i el seu terme. Així, per exemple, el 20 de febrer del 1329 el saig Bonanat Pellicer va imposar una pena de 50 s. al cassanenc Ferrer Bedó perquè resolgués uns deutes que tenia amb el monestir de Sant Pere de Galligants, a Girona.⁵⁶ La institució religiosa havia utilitzat aquest mecanisme de la cort dels Montcada, advertint, a més, que el morós hauria de resoldre l'afer en un marge de 15 dies, després dels quals incorreria en una pena d'excomunió.

Malgrat aquest nivell de complexitat i eficàcia, sembla que la cort de Cassà mantingué en alguns moments infraestructures subsidiàries del centre polític de l'estat senyorial, que es trobava en el castell de Llagostera. Cal dir que a Llagostera tenia residència el procurador dels Montcada, que administrava la jurisdicció en

54 En aquest punt seguim els comentaris de Pons i Guri sobre la *mòdica coerció*, que si bé comportava una jurisdicció molt reduïda, no privava a la senyoria de continuar monopolitzant l'ús de diverses infraestructures i obtenir rendes i serveis inherents a la funció militar de la fortalesa. Veg. Pons i Guri, Josep M.: "Compendi sobre els drets dels castells termenats (segles XIII-XV)" dins IDEM: *Recull d'estudis d'Història Jurídica Catalana*, Fundació Noguera, Barcelona, 1989, v.3, p. 339-352.

55 AHG, CL 4 (9.12.1328 — 20.12.1332).

56 AHG, CL 4, f.76r (20.2.1329).

un rang superior i molt probablement dirimia les causes de caràcter penal que s'instruïen arreu de la baronia.

Així, per exemple, durant la dècada del 1340, el batlle de Cassà no era altre que el lloctinent del batlle de Llagostera. Ja hem comentat abans que les penes d'empresonament dels cassanencs encausats eren executades al castell de Llagostera. I els mateixos notaris i escrivans de cort de Cassà en alguns períodes varen tenir residència a Llagostera tot i treballar, també, per als habitants del terme veí. Significativament, l'any 1341 Llagostera i Cassà compartien notari, que segurament es trobava exercint a Llagostera.⁵⁷ Tot i així, no podem descartar que en moments anteriors aquestes dues viles haguessin gaudit d'oficines independents, coincidint potser amb aquell moment d'intent d'arrencada comercial de la vila de Cassà.⁵⁸ Si en aquest moment el tràfec comercial dels dos indrets no feia rendible separar-ne les notaries, sí que ho permetien els afers civils tractats a la batllia. Així, l'any 1341 Llagostera i Cassà comptaven amb sengles registres de cort propis, elaborats per escrivans diferents dels de la notaria.

La subsidiarietat intermitent de Cassà respecte a Llagostera podem atribuir-la a un menor dinamisme econòmic i també demogràfic del primer nucli, sobretot si es compara amb la vila veïna de Caldes de Malavella (que tindrà infraestructura de cort pròpia durant tot el segle XIV). Si bé és cert que Llagostera probablement era una vila més petita que la resta, agrupada a l'entorn d'un castell o casa forta —la residència dels Llagostera-Salelles, procuradors dels Montcada—, el seu districte de batllia, el territori en el qual s'exercia el mer i el mixt imperi, era més extens i, segons el fogatjament general de 1360, concentrava més famílies. A més, Llagostera comptava amb un mercat en funcionament des del 1324, mentre que a Cassà la documentació no dóna indicis de cap altre intent d'arrencada comercial.

Reculant, podem dir que durant la segona meitat de la dècada de 1320 els Montcada intentaren unificar l'espai comprès en l'antic terme castral de Cassà de la Selva. Aquest llinatge, que havia arribat al territori gràcies a una alienació reial, rebé diferents oposicions al seu projecte de concentrar l'exercici de jurisdicció. Ni l'antiga senyoria del castell ni tampoc la ciutat de Girona es mostraven disposades a acceptar el nou estat senyorial.

Les ambicions dels ciutadans de Girona

Per comprendre globalment el conflicte, ens manca entendre quin paper hi jugà la ciutat de Girona. Els interessos dels jurats, és a dir, de la classe urbana dirigent, també van influir en els incidents que tingueren lloc a Cassà la tardor i l'hivern de 1329. Com veurem, cal esmentar molt especialment el paper del

57 Així consta, per exemple, clarament identificat en les rúbriques del document que fixà els salaris dels oficials de la cort dels batlles. Veg. AHG, CL 17, f. 133v-135r (26.1.1341).

58 Per exemple l'any 1314, quan les afrontacions esmentades en una capbreu dels dominis de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona a Cassà ens en donen notícia. En aquest capbreu, Ramon Erol reconegué tenir per la institució un quadró de terra d'un jornal de bous que afrontava, a l'oest, amb l'escrivania de Cassà. Veg. AHG, Hospici, 166, f.34v (1314).

veguer reial, que va actuar com una prolongació dels interessos comercials dels ciutadans sobre l'espai de Cassà de la Selva.

Sabem, d'entrada, que les donacions esmentades, tant de Cassà, de Llagostera o de Caldes, posaren en peu de guerra els gironins. Mentre la titularitat d'aquest espai havia estat reial, les tres viles i els seus territoris respectius compartiren unes mateixes estructures de domini amb la ciutat de Girona i la resta d'indrets de jurisdicció del rei. D'aquesta manera, el veguer de la ciutat havia tingut plena capacitat per intervenir en els afers locals. Hipotèticament, a més, la informació podia haver transitat també amb fluïdesa entre les corts jurisdiccionals —de les viles a Girona i viceversa.

A partir dels anys 1324 i 1326, però, aquest marc compartit va modificar-se i la jurisdicció va començar a ser exercida exclusivament des de Caldes, Llagostera i Cassà. Per primer cop després del principi del segle XIII, els habitants de Girona o d'altres indrets reials que negociaven i transitaven pel nou domini podien haver vist reduïdes les seves seguretats jurídiques. De fet, els mercaders i sobretot els jueus gironins feia anys que negociaven amb els homes i les dones d'aquest territori, amb les garanties que conferia establir tractes a l'interior d'un mateix espai jurisdiccional.⁵⁹ Per aquesta raó, des del primer moment aparegueren queixes per les alienacions. Els canvis operats a nivell jurisdiccional en el territori van poder afectar els comerciants forasters, que es trobaven amb noves resistències en el moment de reclamar impagaments de préstecs i crèdits o de tancar tractes amb els seus clients.⁶⁰

Josep Maria Pons i Guri ja va advertir que amb les donacions de Caldes, Cassà i Llagostera s'infringia el privilegi donat a la ciutat de Girona que no es constituïrien noves jurisdiccions dins la vegueria (14 d'abril del 1300).⁶¹ Emparant-se precisament en aquesta disposició, la reacció de Girona no trigà gaire a arribar. S'enviaren cartes i es nomenaren síndics de la ciutat entre el desembre del 1326

59 En aquest sentit, resulta prou significatiu un incident de l'any 1335. Arran d'un conflicte entre la vegueria de Girona i la baronia dels Montcada per l'empresonament de dos jueus gironins que havien intentat entrar sense permís en un mas caldenc, una carta dels jurats de Girona explicava que "jueus de Gerona anaren a Caules per recobrar les deutes e albergaren en l'ostal d'en Bonanat Matra, en lo qual els, e lurs pares, e avies, e predecessors, havien acustumat d'albergar de XXX ayns a ensà e de més..." Veg. AHGC, Correspondència Jurats, I.1.2.1, antic lligall 2 (a), f. 4v-5r (29.11.1335).

60 Així, per exemple, el 14 de febrer del 1330, poc temps després de l'assalt al castell, una carta dels jurats de Girona als oficials i al procurador d'Ot de Montcada a la baronia explica que els gironins haurien constatat que el magnat havia fet crida perquè ningú sotmès a la seva jurisdicció gosés fer cartes —fer ús dels serveis del notari— fora de les seves batllies. Així mateix, s'exclamaven perquè també havien sentit a dir que el Montcada havia fet prohibir que cap dels homes sotmesos a la seva jurisdicció entrés a Girona. Els jurats, sorpresos, argumentaren que es tractava d'un mal exemple, ja que aquelles decisions comportaven que cap habitant de la baronia pogués introduir mercaderies a Girona, ni tampoc comprar draps ni d'altres coses, tal i com era habitual. Amb tot, li demanaven que revocqués les prohibicions —preses, sens dubte, en un moment d'especial tensió. Veg. AHGC, Correspondència Jurats, I.1.2.1, antic lligall 2 (b), f. 7r-8r (14.2.1330).

61 PONS GURI, Josep M.: "La sentència sobre el castell de Lloret", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 26 (1982), p. 88. Es tractà d'un dels principals arguments esgrimits per la ciutat de Girona en el conflicte amb els Montcada. Aquest privilegi fou confirmat posteriorment diverses vegades: El 17 de juliol del 1301 a les corts generals de Lleida, el 3 de maig del 1307 a les corts de Lleida i a les corts generals de Girona, el 15 d'agost del 1321. També seria ratificat per Pere el Cerimoniós el 30 de juny del 1339 i l'any 1343. La ciutat continuaria fent valer aquest mateix dret en d'altres litigis, com en el què sostingué contra Francesc de Cervià per les jurisdiccions de Cervià, Púbol i Bordils, que li havien estat cedides pel monarca. Veg. AHGC, I.1.2.1, lligall 5, llibre 1, fol. 34.

i el gener del 1327 per reclamar el retorn a la jurisdicció reial.⁶² Consideraven que les parròquies i castells donats als Montcada eren part inalienable de la vegueria de Girona i demanaven al rei “*revocatis dictis donacionibus*” i “*et dicta loca et iurisdicciones reduci in eo statu in quo erant ante dictas donaciones*”.⁶³ El nou rei, Alfons III, atrafegat entre les exèquies del seu pare a Santes Creus i la seva pròpia coronació a Saragossa, preferí d'ajornar la resolució del litigi per tal de no atiar en aquell moment les ires dels barons (22 de gener del 1328).⁶⁴

Però el monarca era prou conscient del problema, perquè el cert és que la relació dels Montcada amb la vegueria de Girona no era plàcida i les competències del veguer plantejaven un repte continuat a la jurisdicció baronial. En la documentació notarial de la secció de Caldes i Llagostera dipositada a l'Arxiu Històric de Girona es fa palès que hi hagué una tensió permanent entre l'oficial jurisdiccional gironí i la potestat que s'havien atorgat les noves institucions de l'espai baronial.⁶⁵

Cassà fou el principal punt de desavinença entre Girona i els Montcada. La vila s'havia convertit en el centre del camí comercial que s'estenia entre la capital de la vegueria i Sant Feliu de Guíxols. La donació de Cassà no podia ser, doncs, mai ben assimilada per la ciutat reial de Girona, que n'havia de continuar fent disputa al llarg del segle XIV. El 14 de febrer del 1330, dos mesos després dels incidents que ens ocupen, una carta dels jurats de Girona al rei tornà a repetir els arguments que es feren tan usuals per justificar els interessos de la ciutat. Duts segurament per un afany d'exageració, els jurats esmenten que l'alienació del castell de Cassà als Montcada els era especialment onerosa, ja que “...era I dels principals e meliors de la dita vegeria...” i encara “e per la dita donacion e alienacion la vostra vena reyal e la dita ciutat greument sien dampnificades, con pres de CC homes d'armes habiten los ditz castels e lochs”.⁶⁶

Setge i ocupació del castell de Cassà (1329)

Havent conegut aquests tres actors en conflicte, podem ara entendre què succeí exactament a Cassà de la Selva els darrers mesos de 1329. Les desavinences entre els marmessors del testament de Guillem Esquerrer i Elvira Esquerrer, d'una banda —senyors del castell— i els oficials dels Montcada —detentors de la major part de la jurisdicció sobre el terme—, de l'altra, tingueren un esclat violent. Entre

62 GUILLERÉ, Christian (ed.): *Llibre verd de la ciutat de Girona*, Documents de l'Arxiu Municipal, Girona, 2000, doc. 77 i doc. 79.

63 *Vid sup.*, doc.79. Vegeu també els comentaris que féu Francesc Carreres Candi sobre les queixes que els jurats de Girona elevaren per l'alienació de la jurisdicció del territori de Caldes. Veg. CARRERAS CANDI, Francesc: “Idea del avenç urbà de Catalunya al segle XIV”, *IIIº Congreso de la Historia de la Corona de Aragón*, Diputación Provincial, Ajuntament de València, València, 1923, p.178.

64 *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona: (1144-1862)*. Arxiu Municipal de Girona. Fundació Noguera - Ajuntament de Girona, Barcelona, 2005, v. I, doc.240.

65 Vegeu alguns d'aquests conflictes, una mica posteriors, entre els oficials jurisdiccional dels Montcada i el veguer de Girona, per intrusions en els seus districtes respectius: AHG, CL 24, f. 122v-123r (24.2.1343); AHG, CL 29, f. 99r-99v (18.9.1346); AHG, CL 33, f. 62r (30.5.1348).

66 AHCG, Correspondència Jurats, I.1.2.1, antic lligall 2 (b), f. 7r-8r (14.2.1330).

l'octubre i el novembre, tropes dels Montcada posaren setge al castell de Cassà. La causa que motivà, segons que es digué, aquesta acció fou l'intent de certs homes del castell de trencar forques i costells —signes d'alta i baixa jurisdicció respectivament, que ostentava el senyor Ot de Montcada—⁶⁷ i d'instal·lar-ne de pròpies del castell. Així mateix, també es degué a la complicitat d'Adrià Ventalló, batlle del castell, en un assassinat: “...*fuerit inculpatus quod tractaverat in dicto castro et fuerat conscienciens morti quorundam hominum qui mor [...] in loco vocato de Mancellis et post occisionem predictam [...] et recepti in dicto castro occisores ipsorum homini*”.⁶⁸ La raó de fons, fou, sens dubte, la competència jurisdiccional que es donava pels diferents assumptes que ja hem avançat i que enfrontaven els Esquerrer i els Montcada.⁶⁹

El castell fou ocupat amb rapidesa pels homes dels Montcada, que s'hi estigueren, segons el text, 37 dies. A més, retingueren com a ostatge el batlle de la fortalesa. Encara amb el castell ocupat, el dia 5 de desembre el rei Alfons III féu arribar una lletra al veguer de Girona, Pere de Santcliment, en què li ordenava que accedís personalment a Cassà.⁷⁰ Li manava de fer restituir el castell, alliberar el batlle i iniciar una inquisició sobre els fets. Però el veguer sembla que no féu exactament això, sinó que s'afegí a l'expugnació armada contra la fortalesa que ja intentava Bernat Guillem de Foixà. Les forces d'ambdós s'uniren en una espècie de ràtzia, que pogué afectar d'altres indrets de la baronia dels Montcada.⁷¹ El veguer, com ja hem avançat, actuava en funció dels interessos demostrats per l'oligarquia gironina sobre el territori; responia a les demandes urbanes i actuava com a “garant exterior dels drets dels conciutadans”.⁷²

El 8 de desembre el rei tornava a enviar una carta al seu veguer de Girona. Aquest cop l'informava sobre un tractat que havia estat acordat recentment entre el comte Pere d'Empúries —germà del Benigne—, d'una banda, i els tres magnats Bernat de Cabrera, Ot de Montcada i Gaufred de Rocabertí, de l'altra.⁷³

67 Sobre aquests conceptes, vegeu CUADRADA, Coral: “Sobre el mer i mixt imperi als senyorius feudals de la Catalunya Vella (segle XIV)”, *Revista del Departament de Ciències Històriques i de les Arts de la Universitat de les Illes Balears (UIB)*, vol. I, n. 22 (1989), p. 199-211, i també IDEM: *El Maresme medieval: hàbitat, economia i societat, segles X-XIV*, Caixa d'Estalvis Laietana - Ed. Rafael Dalmau, Barcelona, 1988, p. 137-143.

68 AHG, CL 3, f.95r-97v (27.12.1329).

69 Segons un reconeixement de despeses entre els comarcessors del testament de Guillem Esquerrer, ja l'any 1334, s'explicitava la més que probable causa de l'assalt: “*Otho de Montecatheno posuit obsidionem in castro de Cassiano, ratione iuredictionis ad quod venisti*”. Veg. AHG, Gi 5-28, f.109r-110r (18.2.1334).

70 ACA, Cancelleria, reg. 436, f.93v (5.12.1329); ACA, Cancelleria, reg. 436, f.94r (5.12.1329) i també ACA, Cancelleria, reg. 436, f. 116v-117r (5.12.1329).

71 En la recuperació del castell de Cassà, el veguer també hauria causat danys a Llagostera i a Caldes. Veg. ACA, Cancelleria, reg. 436, f.120r: (16.12.1329), també ACA, Cancelleria reg. 436, f.265r-265v (17.2.1330). En un dels documents que relaten el setge, per altra banda, s'hi especifica la col·laboració entre Bernat Guillem de Foixà i l'oficial reial: “...*Bernardus Guillelmi de Fuxano ad predicta dampna qua illata fuerunt, affociavit vicarii Gerunde et exercitum qua erat in loco de Caciono cum dicto vicario, una cum pluribus militibus cum equis et armis et magna familia, peditum et clientum armatei dicti Bernardi Guillelmi*”. Veg. AHG, CL 3, f. 95r-97v (27.12.1329).

72 SABATÉ, Flocel: “El poder reial, entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV” dins *El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVII)*, Congreso de Historia de la Corona de Aragón, v. 2, Jaca, 1996, p. 333.

73 ACA, Cancelleria, reg. 436, f.106r-106v (8.12.1329).

El comte d'Empúries actuava en aquest cas com a protector de Bernat Guillem de Foixà, és a dir, dels interessos dels Esquerrer en el castell de Cassà.⁷⁴ D'acord amb el tractat, en la carta el monarca manava al porter reial i al veguer de Girona la restitució de la fortalesa als Esquerrer-Foixà, a més de l'habilitació de les forques i els costells que eren elements de la jurisdicció del Montcada.⁷⁵

La següent notícia que localitzem i que ens parla del conflicte, té com a protagonista el vescomte de Cabrera Bernat II. Aquest magnat va decidir ordenar una treva en les hostilitats —no sabem si al marge del tractat que havia estat firmat entre els nobles.⁷⁶ Gràcies a un dels documents localitzats a l'AHG constatem que la treva fou ordenada el 6 de desembre per carta (Sant Nicolau) i no fou rebuda per les parts fins el 26 del mateix mes (Sant Esteve).⁷⁷ Tement potser un avalot general que podia estendre's al seu propi territori, el vescomte de Cabrera n'informà el rei per tal que el veguer de Girona no hi posés impediments. Bernat II tenia raons per mostrar-se amoïnats ja que, com hem dit, el veguer semblava més ocupat a prendre partit contra els Montcada que no pas a restituir la pau. Mitjançant aquesta treva, el vescomte es feia responsable de retornar el castell a Bernat Guillem de Foixà.⁷⁸ Alfons el Benigne

74 Una carta reial posterior desvetlla interessos dels més grans magnats del territori en aquest conflicte. Aquesta lletra reial, dirigida al veguer de Girona, és del 9 de gener del 1330. El rei hi diu que durant la treva que manà entre l'infant Pere, comte d'Empúries, per una banda i Gaufred de Rocabertí, Bernat de Cabrera i Ot de Montcada per l'altra, es va ocupar el castell de Cassà que tenia Bernat Guillem de Foixà, que era valedor de l'infant Pere. Com que el dit infant tenia drets en el castell, el rei demanava al veguer que en fes una inquisició. Veg. ACA, Cancelleria, reg. 436, f. 175r (9.1.1330). Aquests drets del comte d'Empúries sobre el castell segurament tenien a veure amb la venda per 30.000 s. que Elvira Esquerrer li havia fet de les rendes i d'altres drets el 23 d'abril del 1329. Veg. ADM, Secció Montcada, ll.19/p.5 (29.18.1345). Per altra banda, els Rocabertí tampoc estaven exempts de protagonisme en aquesta zona. Així, per exemple, el 5 d'octubre del 1301 el rei confirmà a Alfons Dalmau de Rocabertí la venda que li havia fet de Llagostera. Veg. ACA, Batllia General, reg.534, f.17v (5.10.1301). Sobre els Cabrera, veg. a continuació.

75 Alfons III, desconfiant del veguer de Girona —*quod non credimus*— demanà a Berenguer de Cardona, el porter reial, que verificqués si les construccions dels Esquerrer eren derruïdes. Veg. ACA, Cancelleria, reg. 436, f.106r-106v (8.12.1329).

76 Veg. ACA, Cancelleria, reg. 436, f.98r-98vr (13.12.1329). S'ha de tenir en compte que, atenent a les Constitucions de Pau i Treva reformades en època de Pere II (a les Corts de Barcelona de 1283), el rei veia reduïda la seva capacitat d'intervenció al·legant la *Pau i Treva* en les violències desfermades entre grups que pertanyessin al territori d'un castell, com en aquest cas. Vegeu ABADAL, Ramon: *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Destino - Edicions 62, 1987, p. 79-80. Vegeu aquest mateix argument a SABATÉ, Flocel: *El Veguer a Catalunya: anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV*, Tesi Doctoral inèdita, UB, 1994, p.1343 i ss.

77 Veg. AHG, CL 3, f. 95r-97v (27.12.1329). Tot i així, semblaria que hi hagué una primera treva, de cinc dies, ordenada pel vescomte, del *dimarts après Santa Creu*, al setembre, per la qual cosa Bernat Guillem de Foixà acusava al Montcada de treva trengada. Això ens fa pensar que ja abans de la pròpia presa del castell s'havien produït episodis violents. Sobre l'incompliment de les treves, vegeu *Usatges de Barcelona*, Casa de la Caritat, Barcelona, t.80, p. 107 (*De treva donada, que sia guardada*).

78 Creiem que s'hauria de contemplar una segona hipòtesi, alternativa, que també ens explicaria perquè el vescomte de Cabrera va intervenir en el conflicte. Hi podria haver pres partit en defensa dels seus drets en el propi territori. Al llarg del segle XIV els vescomtes disposaren d'una part del delme de la parròquia de Cassà com a feudataris del bisbe (sobre deu masos). Vegeu MALLORQUÍ, Elvís: *Les Gavarres...*, op.cit., p. 191. Anteriorment també hem esmentat que l'any 1266 Guerau IV de Cabrera havia entregat la parròquia de Cassà a l'Orde del Temple. Un any abans localitzem aquest mateix noble actuant com a lloctinent del rei a Caldes i a Llagostera. Veg. ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, perg. n. 2638 (11.5.1265). L'any 1261 documentem com el vescomte disposava d'una quart part del delme de la parròquia de Caldes. Veg. ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, perg. n. 2501 (28.7.1261). Tot i que la majoria d'aquests drets al segle XIV ja semblen prescrits, el vescomte podria mantenir-hi algunes infeudacions o bé aspirar a recuperar pes específic dins la baronia.

sembla que ho acceptà,⁷⁹ però impacient, el 16 de desembre, el monarca requeria al seu veguer que li expliqués si la restitució ja havia estat efectuada.⁸⁰

Aquesta, però, no es consumà fins el 27 de desembre del 1329, en què una donació doble —dels oficials dels Montcada als oficials del vescomte de Cabrera i d'aquests a Bernat Guillem de Foixà— féu retornar el castell i el terme a la situació anterior a les violències.⁸¹ A més, Berenguer de Marata volgué assentar l'interrogatori al qual s'havia sotmès Adrià Ventalló. Atenent als manaments dels Usatges de Barcelona,⁸² el veguer de Bernat II inquirí el batlle per si hom havia d'efectuar alguna esmena pels presumptes greuges produïts durant el seu segrest.

En cloure's el conflicte armat, els jurats de Girona continuaren pressionant perquè el rei revoqués les donacions a Ot de Montcada.⁸³ A l'argumentari habitual, que parlava dels privilegis reials que havien blindat la vegueria de més alienacions i que finalment no havien estat respectats, ara els representants urbans hi afegien que les Constitucions de Pau i Treva no eren observades a l'interior del territori sotmès al mer i mixt imperi dels Montcada.⁸⁴ Els fets de Cassà eren ben vius en la memòria col·lectiva. No cessaren d'intentar-ho, emplaçant la mateixa reina Elionor, a la qual enviaren dos juristes per tal que "*benigne admittere et opere domini Regem pro felici expeditioni negotiorum (...) intendere et instare. Et specialiter super maxima et evidenti iniuria, periculo et dampno que dicti civitati (Girona) et toti isti terri inseruntur occasione quorondam locorum que sunt et fuerunt ab antiquo de iurisdictione et pertinentiis civitatis predictam, que loca tenet nobilis Otho de Montecatheno*".⁸⁵

79 ACA, Cancelleria, reg. 436, f.98r-98vr (13.12.1329).

80 ACA, Cancelleria, reg. 436, f.120r (16.12.1329).

81 Que són precisament els documents que hem localitzat en els protocols notariais de Cassà. Per alguna raó, aquesta donació no fou comunicada amb prou celeritat al rei, potser perquè es trobava ben lluny, a la ciutat de València. Des d'aquesta ciutat, el 9 de gener del 1330, el monarca, aparentment indignat perquè Bernat II no hauria complert amb el seu compromís, tornà a reclamar al veguer que restituís el castell ell mateix. Veg. ACA, Cancelleria, reg. 436, f.174r-174v (9.1.1330).

82 *Usatges de Barcelona*, Casa de la Caritat, Barcelona, t.7, p. 58 (*D'esmena de batlle*).

83 Vegeu una carta reial als jurats de Girona, en què el rei els hi assegurà que iniciaria una inquisició sobre el fet de Cassà. ACA, Cancelleria, reg. 522, f.244v (7.1.1330). Sobre aquest assumpte, vegeu també d'altres cartes dels jurats al rei: AHCG, Correspondència Jurats, I.1.2.1, antic lligall 2 (b), f. 7r-8r (14.2.1330).

84 Es tractava d'una acusació creuada, ja que el rei delegà a un jurista la instrucció d'una causa contra el veguer per trencament de Pau i Treva. Veg. AHCG, Correspondència Jurats, I.1.2.1, antic lligall 2 (b), f. 25r-25v (primavera del 1330). Aquesta causa molt segurament havia estat instada per una acció conjunta de diversos homes que conformaven la clientela d'Ot de Montcada. El 17 de febrer del 1330, Ot de Montcada i d'altres personatges del seu entorn (Bernat Estruc, ciutadà de Girona, Ramon Gornal, jurista de Girona, Francesc Fortià, Ferrer de Cruilles, Perre Orreu, cavaller, Martí Ferran, batlle de Llagostera, Pere Torrent, Guillem Huguet, Bonanat Pellicer, Marquès Pi, Pere Ferrer el jove, Oliver Ganixet, fill d'en Flota, Pere, fill d'en Sagrera de Llagostera, Bernat Colomers de Caldes i Guillem Domènec de Sant [...]) feren arribar una lletra al rei queixant-se contra les violències comeses pel veguer durant el conflicte del castell, que a més hauria trencat una treva dictada pel rei. N'hi demanaven reparació dels danys i informació dels fets. Veg. ACA, Cancelleria, reg. 436, f.265r-265v (17.2.1330). Tal i com ja ha estat comentat, una de les respostes d'Ot de Montcada a la ràtzia del veguer fou, també, la restricció dels contactes comercials entre la capital de la vegueria i el seu territori. Més endavant, entre el juny i l'agost del 1331, Ot de Montcada féu decretar encara una altra mesura d'aquest tipus: un "vet de viandes" cap a Girona. Veg. AHCG, Correspondència Jurats, I.1.2.1, antic lligall 2 (a), f. 24r-24v (juny-agost de 1331).

85 AHCG, Correspondència Jurats, I.1.2.1, antic lligall 2 (b), f. 11v (12.4.1330). Una carta amb el mateix objectiu fou dirigida a una Sança, de la casa de la reina, que no hem pogut identificar: AHCG, Correspondència Jurats, I.1.2.1, antic lligall 2 (b), f. 11v (12.4.1330).

Mentrestant, els jurats també estaven resolts a posar traves a la potestat jurisdiccional d'Ot de Montcada. En algun moment de la primavera del 1330 enviaren una lletra al nou veguer de Girona Pere de Cornellà.⁸⁶ Aquest oficial i un jutge de la ciutat havien fet presoners dos individus, Pere Isern i Arnau Sabater d'Illa. Tots dos havien estat acusats de robar tres bous (amb agreujant de nocturnitat) que tenien un valor estimat de 12 l. El furt s'havia produït al mas de Pere Droha, que es trobava a la parròquia de Cassà. Davant d'una anunciada entrega dels reus als oficials d'Ot de Montcada, la motivació de la lletra dels jurats era la de suplicar que no fossin entregats a mans del baró i que es mantinguessin sota custòdia del veguer.

La disputa dels Montcada amb Girona fou saldada definitivament a favor de la ciutat quan el rei reincorporà Cassà al domini reial. Però això no s'esdevingué fins el 9 de juliol del 1386, després de gairebé setanta anys de litigis.⁸⁷

En el curt termini, les relacions entre els Montcada i els Esquerrer també continuaren essent prou tenses. Entre el 1332 i el 1333 es produïren d'altres incidents, com testimonien les 41 manlleutes d'homes de Cassà que havien estat empresonats per haver estat acusats, altre cop, de trencar els signes de jurisdicció d'Ot de Montcada, de no respectar el seu viafors i també d'agredir el procurador senyorial Ferrer de Llagostera.⁸⁸ El dia 20 de maig del 1332, per exemple, Salvador Carbó es trobava pres acusat d'haver agredit aquest oficial i de trencar forques i costells que eren "*ponitas in loco de Caciano, mandato nobilis viri domini Othonis de Montecatheno*". Hi retrobem Adrià Ventalló, que assegurà la manlleuta del reu juntament amb un altre individu.⁸⁹ En aquest context no és d'estranyar que els Montcada intentessin revertir la situació i desempallegar-se de la senyoria castral. Així, com a mínim l'any 1345 promogueren la compra del castell a través de la recaptació d'una talla a Caldes i molt probablement a d'altres indrets dels seus dominis.⁹⁰ Però aquesta iniciativa degué ser insuficient, perquè el conflicte per Cassà persistí al llarg del segle XIV. Encara a la fi de la centúria la senyoria del castell continuava en mans d'un membre del llinatge dels Esquerrer.⁹¹

86 AHCG, Correspondència Jurats, l.1.2.1, antic lligall 2 (b), f. 25r-25v (primavera de 1330).

87 ACA, Cancelleria, reg. 947, f.173v-177r (9.7.1386).

88 Vegeu la sèrie documental de manlleutes per aquests assumptes a AHG, CL 4, f.30v-46v (2.5.1332 - 13.10.1333). Trenta nou d'aquestes manlleutes es presentaren entre el maig i el juliol del 1332. En tres d'aquestes, el procediment fou cancel·lat a través d'una anotació molt significativa: "...de precepto venerabilis Ferrari de Locustaria, procuratoris supradicto, eo quia fuit redemptus a domino domini castri de Caciano". És a dir, si hom aconseguia la redempció del domini de la senyoria del castell, obtenia l'absolució de la causa oberta pels oficials dels Montcada. Vegeu-les a AHG, CL 4, f.33r (2.5.1332) — Pere Pons; AHG, CL 4, f.34v (23.5.1332) — Bartomeu Pons; AHG, CL 4, f.37v (25.6.1332) — Ramon Esteve, fill de Guillem Esteve.

89 AHG, CL 4, f.31v (20.5.1332).

90 A instància d'uns prohoms de Caldes, el procurador de Pere de Montcada i el jutge demanaren al batlle que fes vendre a través del corredor públic totes les coses que havien estat empenyorades a Pere Eruç, Guillem Roig, Pere Malavella, Bartomeu Revellí, Bernat Cendra, Guillem Eixandri, tots de Caldes i Pere Mataró, de Franciac, per raó de la talla que concediren a Pere de Montcada per tal que pogués fer la compra de castell de Cassà. Veg. AHG, CL 575, f. 208r (19.9.1345). Una altra referència d'aquesta talla la trobem el 28 d'agost del 1346, quan el batlle dels Montcada, Joan Garcés, reconegué haver rebut 1.050 s. de Pere Terrè, que era el "llevador de quèsties i cenes per la compra del castell de Cassà en l'any present". AHG, CL 28, f. 128r (28.8.1346).

91 Tal i com fou documentat per FREIXAS MASCORT, Magí; JAMBERT SARRALS, Sandra: "Lo fet de Cassà..." *op.cit.*, p. 20.

Conclusions

Les conclusions d'aquest article ens traslladen a la qüestió de les alienacions del patrimoni reial, una de les fonts de finançament de la monarquia durant el segle XIV. Entre les possibles repercussions que tingué en l'àmbit local la venda del patrimoni del monarca se situa el cas descrit aquí: l'aparició d'un conflicte jurisdiccional entre senyories i la consolidació d'un domini baronial omnímode.

En primer terme, en el cas de la baronia de Llagostera, i de Cassà en particular, hem vist com davant la venda o donació d'un antic territori de jurisdicció reial, diferents faccions senyoriales volgueren ocupar l'espai "vacant"; i és que, com ha destacat Flocel Sabaté, l'esforç "per ampliar el marc competencial és compartit per tots els senyors jurisdiccionals, propiciant així la conflictivitat tant a gran com a petita escala".⁹²

En la mediació d'aquestes violències, paradoxalment, també fou freqüent l'actuació del rei —i en conseqüència del seu veguer— com a "falca" en els conflictes entre poders baronials. El rei, sovint presentant-se com a garant de la pau i de l'equitat, podia tenir com a objectiu darrer retenir el seu propi prestigi.

En aquest cas, el monarca hauria intervingut mogut també per la pressió de Girona i els seus representants oligàrquics, que li haurien reclamat prendre cartes en un assumpte que consideraven propi. La ciutat bregà durament per garantir un espai econòmic en el qual poguessin comerciar sense restriccions de cap tipus. El recurs a la força del veguer, doncs, es produí amb aquest suport municipal, de fet necessari per convocar l'host.

Però el rei nedava entre dues aigües; els interessos dels Montcada —íntims col·laboradors del sobirà— no li eren aliens. Malgrat tot, els nobles resultaren més dinàmics que el monarca. A través dels valedors, les clientele i el fenomen de les infeudacions, una espurna que en principi pot semblar menor adquirí una repercussió notable, que mobilitzà alguns dels magnats més importants de Catalunya. D'aquesta manera, les paus i treves entre les parts en conflicte es convertiren en l'única solució per apaivagar les violències. Consultant-ho als bàndols i segons l'usatge *Simili modo*, el rei arriba, com en aquest cas, a imposar-les.⁹³ Malgrat això, però, no fou fins que el vescomte de Cabrera decidí de decretar ell mateix una treva que la situació semblà pacificar-se. Tot i així, segons hem indicat, no s'arribà a establir una solució satisfactòria per cap de les parts, i el conflicte quedà obert fins a les darreres dècades del segle XIV.

Això sí, cal destacar que a Cassà, malgrat les distorsions que suposava el castell, sembla que s'imposà un model jurisdiccional concret; que és el de la concentració del mer i mixt imperi en mans d'un sol titular, el baró. El castell i els seus propietaris, per la seva banda, quedaren relegats a una posició secundària, amb drets que no anaven gaire més enllà dels d'una senyoria alodial. La documentació

92 SABATÉ, Flocel: *El Veguer a Catalunya... op.cit.*, p.1359.

93 SABATÉ, Flocel: *El Veguer a Catalunya... op. cit.*, p.1495.

conservada ens mostra el batlle d'aquesta fortalesa, per exemple, duent a terme activitats que són les pròpies i estrictes d'un "batlle de sac": cobraments de censos, reconeixements de domini... En canvi, els Montcada sí que foren capaços de consolidar una cort i un districte jurisdiccional, que com hem vist, era eficaç a l'hora de resoldre els litigis en els quals es veia involucrat qualsevol habitant del terme de Cassà. Tant és així que fins i tot el mateix castell, com a instància senyorial, recorria a les institucions centrals habilitades pels Montcada per tal de resoldre les disputes sobre els seus dominis particulars. Això és precisament el què feia el bel·licós batlle de la fortalesa, Adrià Ventalló, quan el 28 de novembre del 1328 es dirigí a la cort dels Montcada queixant-se del fet que el mas d'Arnau Viader —pertanyent al castell— li devia, pel cens del mas de l'any anterior, 4 s. 9 d. a raó de blat, forment, un capó i formatge.⁹⁴ La cort va satisfer les pretensions d'Adria Ventalló duent a subhasta els béns del mas Viader; tot i que abans d'un any ell i els representants de la cort havien de trobar-se violentament enfrontats per les competències jurisdiccionals.

94 AHG, CL 4, f. 68v (28.11.1328).

